SZOCIÁLIS ÉS GYERMEKVÉDELMI FŐIGAZGATÓSÁG

A MEGFIGYELÉS JELENTŐSÉGE AZ ELLÁTÁSBAN, HELYZET-FELISMERÉSI TECHNIKÁK

SZÉCHENYI 2020
MAGYARORSZÁG KORMÁNYA
Európai Unió
Európai Szociális Alap
BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

OKTATÓI SEGÉDANYAG

Szerző

Kiss Gabriella

Szakmai lektor

Név

EFOP-3.8.2-16-2016-00001 és a VEKOP-7.5.1-16-2016-00001 azonosítószámú,
Szociális humán erőforrás fejlesztése című
kiemelt projekt

Az EFOP-3.8.2-16-2016-00001 és a VEKOP-7.5.1-16-2016-00001 azonosítószámú, Szociális humán erőforrás fejlesztése című kiemelt projekt az Európai Unió támogatásával,
az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

A kiadvány a Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság

EFOP-3.8.2-16-2016-00001 és a VEKOP-7.5.1-16-2016-00001

azonosítószámú,

Szociális humán erőforrás fejlesztése című kiemelt projekt keretében készült

Kiadja Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság

1132 Budapest, Visegrádi utca 49.

Telefon: +36 1 769 1704

www.szgyf.gov.hu

Felelős kiadó Benedek István Zsolt főigazgató

Budapest, 2020.

Tartalom

I. Bevezetés 5
1. Hallgatói tananyag 5
2. Prezentáció 5
3. Oktatói segédanyag 5
II. Oktatói segédanyag 5
1. A továbbképzés megtartásához javasolt felkészülési lépések 5
2. Javaslatok a továbbképzés egyes elemeinek megvalósításához 6
3. Gyakorlati szempontok az oktatási nap hatékony lebonyolításához 6
4. Instrukciók a témakörökhöz 7
1. rész: A holisztikus szemlélet az ápolásban 8
2. rész: Testi tünetek. A betegségekkel járó testi tünetek megfigyelésének jelentősége 8
3. rész: A betegségek lelki tüneteinek jelentősége az ellátásban 9
4. rész: A szociális környezet és a betegség összefüggése 10
5. rész: Betegségből eredő viselkedésformák és sajátosságok megjelenése az ellátásban 10
6. rész: A szociális intézményekben élő ellátottak állapotváltozásának helyzet-felismerési technikái és dokumentációjának jelentősége 11
5. Forgatókönyv 14
6. Ajánlott irodalom 15

I. Bevezetés

A 10 órás szakmai továbbképzés fejlesztéséhez az alábbi segédanyagok állnak rendelkezésre:

A továbbképzési tartalmak elsajátítását támogató szakmai anyag a résztvevők és képzők számára.

1. Hallgatói tananyag

- A továbbképzés témájához kapcsolódó elméleti ismereteket ad át.
- Az adott fejezetben tanultak áttekintését segíti.
- Gyakorlatorientált szakma- és módszer specifikus ismereteket közvetít.
- Az elsajátított ismereteket kérdések mentén is ellenőrizhetővé teszi.
- Lehetőséget teremt egy-egy téma elmélyültebb tanulmányozására a felhasznált és ajánlott irodalom segítségével.

2. Prezentáció

- A továbbképzési program elméleti elemeinek bemutatását segítő diasorozat. A prezentáció vetítése segíti a tanfolyam strukturálását, az időkeretek betartását.
- A diák alatti jegyzet az oktatóknak szól, amely a gördülékeny tanfolyamvezetést szolgálja.

3. Oktatói segédanyag

- A továbbképzés megtartását támogató bővebb szakmai és módszertani háttéranyag.
- A résztvevők felé támasztott követelmények megfogalmazása.
- A számonkérés értékelési szempontjainak bemutatása.
- Az egyes témákhoz tartozó diák kijelölése.
- A szakmai tanácskozás szükséges mellékletek bemutatása.
- Forgatókönyv, mely a továbbképzés főbb tartalmi elemeit, szerkezetét, időkeretét és módszereit, eszközeit foglalja össze.

II. Oktatói segédanyag

A szakmai tanácskozás során nem az a cél, hogy a Hallgatói tananyagban található összes elméleti ismeretet elmondja az oktató. A cél az, hogy a legfontosabb ismeretek, szemlélet átadását követően a felmerülő kérdések, gyakorlatok által az elméleti ismeretanyag azonnal összekapcsolódjon a résztvevők mindennapi szakmai munkájával és gondolatokat ébresszen.

1. A továbbképzés megtartásához javasolt felkészülési lépések

1. Olvassa át részletesen a továbbképzés megtartásához rendelkezésre álló anyagokat, ismerje meg a továbbképzés kontextusát, célját, tartalmát, lehetséges résztvevőit, időkereteit és a továbbképzés megtartásához szükséges feltételeket.
2. Az Oktatói segédanyagot és a rendelkezésre álló prezentációt párhuzamosan, egymással összhangban érdemes átolvasni, megismerni. Olvassa el a diákon található jegyzeteket, egészítse ki saját gondolataival, tapasztalataival! Szükség esetén érdemes az anyagban hivatkozott szakirodalomból is célzottan tájékozódni.

3. A résztvevők maximális bevonása és a velük való hatékony kommunikáció céljából a továbbképzés megtartása előtt olvassa át a Hallgatói segédanyagot is. Ismerje meg, milyen információkhoz jutnak a témából a résztvevők!
4. A továbbképzési feltételek és a forgatókönyv figyelembevételével készüljön fel a továbbképzés megtartására.
5. Tervezze meg az időkereteket és a megoldandó feladatokat! Fontos, hogy mindenre maradjon és jusson idő! Könnyebb lesz ezt átgondolni, miután megismerte a résztvevőket (milyen szakterületről érkeztek, milyen végzettséggel, milyen tapasztalatokkal).
6. Építse fel az esetfeldolgozáshoz kapcsolódó gyakorlatot! Biztosítsa a tárgyi feltételeket!
7. Találja ki, hogy a prezentáció vetítését hogyan teszi interaktívvá! Például, amikor már ismeri a résztvevők szakmai tapasztalatát, utalhat ezekre, vagy ismerve, hogy melyik résztvevő, mely területről érkezett, megkérdezheti, ott mit tapasztalt a témával kapcsolatban. Ügyeljen arra, hogy a ppt-k vetítése közben nem az a cél, hogy a Hallgatói segédanyagot szóról szóra elmondja az oktató. A cél: struktúrát adni, figyelmet felhívni, elméleti ismeretek és gyakorlati tapasztalatok között koherenciát megteremteni, az összefüggéseket felismerni és áttekinteni.

2. Javaslatok a továbbképzés egyes elemeinek megvalósításához

Elméleti előadás – fontos, hogy az előadások interaktív jellegűek legyenek, amelynek keretében az oktató folyamatosan visszacsatolást kér az elhangzottakkal kapcsolatban a résztvevőktől (elsősorban a témához kapcsolódó munkatapasztalataikat illetően), illetve azokra reflektál.

Gyakorlat – a témák feldolgozására irányuló résztvevői gyakorlat (kiscsoportos esetfeldolgozás formájában) a tapasztalati tanulást szolgálják.

3. Gyakorlati szempontok az oktatási nap hatékony lebonyolításához

A továbbképzésen résztvevő szakemberek a saját szakmaterületük szakértői, számos képzésen, továbbképzésen, szakmai tanfolyamon, műhelymunkán vettek már részt. Várhatóan nagy elvárásokkal érkeznek a továbbképzésre, ezek közül a következő öt a legfontosabb:

- A résztvevő szakemberek elvárják, hogy azonnal használható tudást kapjanak, azaz a gyakorlatban alkalmazható információkat adjunk számukra. Tudni akarják, hogyan kapcsolódik az adott tanulási program vagy továbbképzés az aktuális élethelyzetükhöz és munkafeladataikhoz, és hogyan segíti őket a program a szakmai céljaik elérésében – azaz, mit tudnak ebből használni?
- Közvetítsük a résztvevők felé, hogy a gyakorlat(ok) és az elméleti tananyag a résztvevők által alkalmazható lesz majd a valós helyzetekben.
- Elvárják, hogy tiszteljék és partnerként kezeljék őket. Nagyra értékelik, ha a továbbképzés oktatója tiszteletet mutat az egyén és a tanulási folyamat eredményeképpen elért eredmények iránt. Fontos számukra az, hogy a képző építsen a résztvevő szakemberek korábbi, a tanulás szempontjából releváns és meghatározó tapasztalataira.
- Elvárják, hogy aktívan részt vehessenek a tanulási folyamatban. A felnőttek kedvelik az aktív tanulást, a kiscsoportos feladatokat, és azokat, amelyek helyváltoztatással járnak. Az aktív részvétel elkötelezetté teszi a résztvevőt a tanulási folyamat iránt és nyitottabbá teszi új koncepciók befogadására.
- Elvárják, hogy a gyakorlatok után azonnali visszajelzéseket kapjanak. Az időben történt helyesbítő visszajelzés a sikeres tanulást, a tartalom és a készségek jó elsajátítását eredményezi. A tapintatos visszajelzés segíti a résztvevőt hibáinak kijavításában és megerősíti a helyes hozzáállást. A felnőtt tanulók a kedves, konstruktív kritikát szeretik. A helyesbítő visszajelzést minden esetben előzze meg egy elismerő, dicsérő visszajelzés.

- Elvárják, hogy a továbbképzés támogató környezetben valósuljon meg.
  - Szólítsunk minden résztvevőt a nevén a továbbképzés ideje alatt.
  - Hallgassuk meg minden résztvevő kérdését és véleményét.
  - Legyünk udvariasak és türelmesek.
  - Biztosítsuk a résztvevőket arról, hogy a hibázás a tanulás része.
  - Keressünk alkalmat arra, hogy mindenkit megerősítsünk.
  - Bátorítsuk a résztvevőket, hogy segítsék egymást a tanulás során.
  - Gondoskodjunk arról, hogy a tanulási környezet a lehető legkényelmesebb legyen.

4. Instrukciók a témakörökhöz

Bemutatkozás, a továbbképzés indítása

30 perc gyakorlat	**Instrukciók az oktatónak**
Bemutatkozás, tapasztalatok, motivációk, elvárások (30 perc) • A csoportvezető röviden bemutatkozik, majd megkéri a csoporttagokat, hogy röviden mutatkozzanak be, illetve osszák meg egymással motivációikat, tapasztalataikat, elvárásaikat. Szempontok: - név - foglalkozási terület - klienskör - feladatok - gyakorlati tapasztalatok - előzetes ismeretek - a témához kapcsolódó nézetek - a továbbképzéssel kapcsolatos motivációk - a továbbképzéssel kapcsolatos elvárások ***Csoportszabályok (5 perc)*** • A csoport közösen rögzíti a működéshez szükséges legfőbb csoportszabályokat. ***A továbbképzés felépítése, a teljesítés feltételei (10 perc)*** • A projekt és a továbbképzés felépítésének ismertetése. • A teljesítés feltételeinek ismertetése. - Záró feladatként egy 1 oldalas összefoglaló készítése - Hiányzásra vonatkozó előírások (maximum az összes tanfolyami óra 10%-a, tehát 1 óra) • A továbbképzés - kategóriája: munkakörhöz kötött, - a továbbképzés elvégzésével megszerezhető pontszám: 8 pont	**Dia: 1-6** • A megadott időkeret tartása fontos! • 20-25 fő esetén kb. egy perc jut mindenkire a bemutatkozás során. • Öntapadós etikettek használhatók a név kitűzésére • Csoportszabályok: - Titoktartás - Kommunikáció: egyes szám első személy, tisztelet, tartózkodás az ítélkezéstől - Részvétel: aktivitás, önkéntesség - Időkeretek: a nap kezdése, zárása, szünetek - Technikai kérdések: mobiltelefon-használat, stb. • Érdemes hangsúlyozni, hogy a csoportszabályok a közös munkát, tanulást segítik, a segítő kapcsolatokban gyakran használt szóbeli megállapodásnak számítanak.
Eszközszükséglet: post-it, toll, öntapadós etiket	

1. rész: A holisztikus szemlélet az ápolásban

45 perc konzultatív előadás

Interaktív előadás	Instrukciók az oktatónak
Témakörök: 1.1. Az egészség 1.1.1. Az egészség, mint érték 1.2. A betegség 1.2.1. A betegségre adott válaszunk alapján magatartásunk 1.2.2. A betegség kialakulását befolyásoló tényező 1.3. Holisztikus szemlélet 1.3.1. Az ápolás maghatározása	Dia:7-23 A hallgatók különböző területekről érkeznek (idősellátás, szenvedélybetegek ellátása, hajléktalanok, fogyatékos személyek ellátása, pszichiátriai betegek ellátása) az előadásnál ezt érdemes figyelembe venni. A továbbképzés felépítése: A szakmai tanácskozás az Egészségügyi Világszervezet egészség definíciójának mentén került felépítésre. “Az egészség a teljes testi, szellemi és szociális jólét állapota nem pusztán a betegség vagy fogyatékosság hiánya.” Az ápoló-gondozó munka során nem elég a megjelenő testi tüneteket kezelni, fontos a gondozott elméjét, testét és lelkét egyszerre gyógyítani. A betegség befolyásolja a testi, szellemi, és lelki-érzelmi állapotot, kihat a spiritualitásra, vallásra és a személyes kapcsolatokra. A képzés célja összegezni, áttekinteni, azokat az ismereteket, amik a holisztikus ápolás megvalósítását segítik a mindennapi munka során. Kérdés a hallgatókhoz: - Milyen nehézséget okoznak a segítő munkában a diákon említett témák? - Hogyan jelenik meg a holisztikus szemlélet a munkánk során, milyen nehézségekbe ütközünk?

2. rész: Testi tünetek. A betegségekkel járó testi tünetek megfigyelésének jelentősége

45 perc konzultatív előadás

Interaktív előadás	Instrukciók az oktatónak
Témakörök: 2.1 Tünettel kapcsolatos fogalmak 2.2 Betegmegfigyelés 2.2.1 A beteg általános megtekintése 2.2.2 Tudatállapot megfigyelése	Dia: 24-44 A hatékony segítő munka feltétele az ápolásba, gondozásba bevont személyről megfelelő információk megszerzése és értelmezése. Ezek birtokában tudjuk eldönteni, hogy milyen cselekvési módok közül válasszunk, amit a beteg/kliens is el tud fogadni. Cél*:* összegezni a hallgatók ismereteit, felhívni a figyelmet a megfigyelés jelentőségére, sajátosságaira.

SZÜNET (15 perc)

3. rész: A betegségek lelki tüneteinek jelentősége az ellátásban

45 perc konzultatív előadás

Interaktív előadás	Instrukciók az oktatónak
Témakörök: 3.1 A személyiség 3.2 A pszichés állapot megfigyelése 3.2.1 A tudatállapot működésének jellemzői 3.2.2 A személy betegséghez való viszonyulása 3.2.3 A stresszre válaszoló megküzdési stratégiák 3.2.4 Az interperszonális konfliktusok kezelésének stratégiái 3.2.5 Veszteség típusai 3.2.6 A haldoklás tudatosulásának szakaszai 3.2.7 A betegséghez fűződő érzésminőség 3.3 Az érzékelés, észlelés zavarai 3.3.1 Az érzékszervi károsodás okozta érzékelési zavarok 3.3.2 Az érzékelés kvantitatív zavarai 3.3.3 Kvalitatív zavarok 3.4 A hangulati élet zavarai 3.4.1 A súlyos depresszió klinikai képe 3.4.2 Mánia 3.5.Kognitív zavarok 3.5.1. Demencia	Dia: 45-71 <u>Cél:</u> a betegségek lelki tüneteinek a felismerése, beazonosítása. A résztvevők összetételé (klienskör alapján) határozza meg, hogy melyik részt hangsúlyozzuk. Kérdés a hallgatókhoz: - Milyen betegség okozta, lelki tünetekkel találkoznak leginkább a munkájuk során? - Melyik okozza a legnagyobb nehézséget? Miért?

4. rész: A szociális környezet és a betegség összefüggése

45 perc konzultatív előadás

Interaktív előadás	Instrukciók az oktatónak
Témakörök: 4.1 A környezet meghatározása 4.1.1 A szociális környezet 4.1.2 Család, társas környezet, mint egészséget befolyásoló tényező 4.1.3 Lakókörnyezet hatása az egészségre	Dia: 72-86 Cél: a szociális környezet meghatározása, betegségre gyakorolt hatásainak összegzése. Az ember és környezete közötti hatások ismerete azért fontos a segítő szakmát végzőknek, mert a professzionális segítés célja, hogy az ember elérje a WHO által megfogalmazott teljes egészség állapotát, amely nem csupán a betegség hiánya, hanem a teljes testi, lelki és szociális jólét állapota. Kérdés a hallgatókhoz: - Mit jelent a család az ember életében? - Jellemző-e az elmagányosodás a klienseik körében? - Hogyan jelenik meg a család segítése a munkájuk során?

EBÉDSZÜNET (30 perc)

5. rész: Betegségből eredő viselkedésformák és sajátosságok megjelenése az ellátásban

45 perc konzultatív előadás

Interaktív előadás	Instrukciók az oktatónak
Témakörök: 5.1 A betegség, mint élménymagatartás 5.2 A betegség, mint krízishelyzet 5.3 A szorongás 5.4 Regresszió 5.5 Depresszió 5.6 Agresszív viselkedés. 5.6.1 Betegségek, ahol az agresszív viselkedés megjelenése jellemző 5.6.2 Agresszió kezelése. 5.7 A csökkentértékűség érzéséből fakadó viselkedési zavarok 5.7.1.Az idős kor krízise	Dia: 87-118 Cél: A beteg/kliens személyiségének megismerése, megértése, hogy mi zajlik le a betegségtől szenvedő ember lelkében. Tudatosítani a hallgatókban, hogy a beteg ember esetleg sértő viselkedése nem a személyüknek szól, hanem a belső feszültségből ered. Felhívni a figyelmet, hogy legyünk nagyon éberek és tudatosak hogy felismerjük a gondozott/ápolt felénk irányuló viselkedésében azokat a tényezőket, amelyek valóban rólunk, nekünk szólnak, szakmai feladatként ránk tartoznak, vagyis a mi problémánk; s különítsük el azoktól a jelzésektől, amelyek valójában nem a mi szakmai, vagy személyes problémáink, hanem az ellátott személyes, magánéleti gondjai Az 5. és a 6. fejezet szorosan összefüggenek. Az 5. fejezetben kifejtett viselkedésformákhoz kapcsolhatóak a helyzet-felismerési technikák. Ez a rész foglalkozik a krízis helyzettel, szorongással, regresszióval, depresszióval, agresszív betegekkel, az öngyilkos magatartással, és azzal, hogy az idős kor

	krízise, hogyan befolyásolja a gondozott viselkedését. Ezek kapcsolhatóak a helyzet felismerési technikák részhez a 6. részben.

6. rész: A szociális intézményekben élő ellátottak állapotváltozásának helyzet-felismerési technikái és dokumentációjának jelentősége

45 perc konzultatív előadás

Interaktív előadás	**Instrukciók az oktatónak**
Témakörök: 6.1 Alvási szokások megváltozása, alvászavarok 6.1.1 Az alvászavarok hátterében lévő, gyakori testi-lelki megbetegedések 6.1.2 Környezeti változás okozta alvászavar 6.1.3 Időskor és az alvászavar 6.2 A táplálkozási szokások megváltozása 6.2.1 Alultápláltság 6.2.2 Túlevés 6.3 A fájdalom, mint állapotváltozásra felhívó tünet 6.3.1 Jellegzetes fájdalmak 6.4 Viselkedés megváltozása 6.4.1 Agresszív viselkedés felismerése – az „első perc” technikája 6.5 Kommunikációs technikák 6.6 Önismeret fontossága 6.7 Az ápolási, gondozási dokumentáció 6.7.1 Az ápolási dokumentáció alkalmazásának előnyei	Dia: 119-146 <u>Cél:</u> Az ötödik és hatodik rész szorosan kapcsolatba vannak egymással. Segítséget adnak abban, hogy milyen tünetek jelzik, hogy az ellátott állapota (általában negatív irányban) megváltozott. Ennek a változásnak a felismerése az ellátás során kulcsfontosságú lehet. A segítő szakember megfelelő önismerete és a hatékony kommunikációs technikái segítenek beazonosítani, és kezelni a beteg/kliens megváltozott magatartását. Érdemes, erre is időt szakítani az előadás során.

SZÜNET (15 perc)

90 perc gyakorlat

Kiscsoportos esetfeldolgozás	**Instrukciók az oktatónak**
	Handout 1 A tanagyag feldolgozása közben önismereti munkát is végezhetnek a hallgatók, ha megnézik, - hogy én hogyan viselkedem bizonyos helyzetekben, - hogyan reagálok a betegségekre, - Mi az a probléma, ami leginkább megérint, és miért? - Milyen típusú tünetek felismerése jelent nehézséget, és miért? - Milyen segítségre lenne szükségem? <u>Cél:</u> Az előadások során megbeszélt elméleti anyag, gyakorlat-orientált feldolgozása eseteken keresztül. Esetfeldolgozás menete: Csoportbontásban dolgoznak a hallgatók, minden csoport olvassa el az esetet, és dolgozzák fel a megadott kérdések mentén. Az eset feldolgozását segítő kérdések: - Hogyan érvényesült a gyakorlatban a holisztikus szemlélet, az egészség fogalmának (testi, lelki, szociális jóllét) megfogalmazása és értelmezése a segítő munka során? - Irénke megváltozott egészségi állapota és szociális helyzete között milyen összefüggések ismerhetőek fel? - Milyen társadalmi és egyéni tényezők befolyásolják a kliens testi, lelki, szociális állapotát, a társadalomban betöltött szerepét. - A segítő önismeretének szerepe hogyan jelent meg a segítő folyamatban?

SZÜNET (15 perc)

45 perc gyakorlat

Esetmegbeszélés, záró dolgozat készítése	**Instrukciók az oktatónak**
	A feldolgozott esetek közös megbeszélése. Egy oldalas összefoglaló készítése a feltétele, a képzés eredményes zárásának. Segítő kérdések: - Milyen témaköröket érintett az előadás? - Milyen új információkat kaptam? - A munkám mely területén tudom az elsajátított új ismereteket hasznosítani?

	- A képzés melyik témájának feldolgozása volt számomra a leghasznosabb?

30 perc gyakorlat

Gyakorlat	**Instrukciók az oktatónak**
Záró gyakorlat	A nap zárásaként a résztvevők fogalmazzák meg: - Hogy hogyan éreztem magam? - Teljesültek-e az képzéssel szemben az elvárásaim? - Mi volt a legtanulságosabb számomra? - Mi volt a legjobb része a képzésnek?

5. **Forgatókönyv**

IDŐSZAK	IDŐ (perc)	TÉMA	HANDOUT	PPT
ELSŐ TOVÁBBKÉPZÉSI NAP				
	30	Bemutatkozás, a továbbképzés indítása		1-6
	45	A holisztikus szemlélet az ápolásban		7-23
	45	Testi tünetek. A betegségekkel járó testi tünetek megfigyelésének jelentősége		24-44
	15	SZÜNET		
	45	A betegségek lelki tüneteinek jelentősége az ellátásban		45-71
	45	A szociális környezet és a betegségek összefüggése		72-86
	30	EBÉDSZÜNET		
	45	A betegségből eredő viselkedésformák és sajátosságok megjelenése az ellátásban		87-118
	45	A szociális intézményekben élő ellátottak állapotváltozásának helyzet-felismerési technikái és dokumentációjának jelentősége		119-146
	15	SZÜNET		
	90	Gyakorlat: kiscsoportos esetfeldolgozás		
	15	SZÜNET		
	45	Esetfeldolgozás ismertetése, megbeszélése, záró dolgozat elkészítése		
	30	Nap zárása: záró gyakorlat		

6. Ajánlott irodalom

Dr. Bokor Nándor: Általános ápolás és gondozástan. Medicina Kiadó, Budapest, 2009.

Bolton, Robert: A kommunikáció művészete. Hogyan érvényesítsük magunkat, hogyan figyeljünk másokra, és hogyan oldjunk meg konfliktusokat. Cascade Kiadó, Budapest, 1989.

Becseiné Kató Anikó: Egészség és betegség keresztény lelkülettel ppt

Burch, Noel – Dr Gordon, Thomas: Emberi kapcsolatok – Hogyan építhetjük, hogyan rontjuk el. Gordon Kiadó Magyarország Kft. 2020.

F. Várkonyi Zsuzsa: Tanulom önmagam. Kulcslyuk Kiadó, Budapest, 2020.

Helembai Kornélia: Általános Ápoláslélektan. Medicina Könyvkiadó Zrt, 2012.

Henderson, Virginia: Az ápolás alapelvei (ICN) Ápolók Nemzetközi Tanácsa 1986.; Magyar Kórházszövetség

Hidvégi Péter, Kopkáné Plachy Judit, Dr. Müller Anetta: Egészséges életmód. Eszterházi Károly Egyetem Kopp és Skrabski, Eger, 2004.

Irinyi Tamás: Pszichiátriai szakápolástan. Medicina Könyvkiadó Zrt, Budapest, 2006.

Münnich Ákos: A mentális egészséget és egészségmagatartást befolyásoló tényezők. Didakt Kiadó, Budapest, 2005.

Dr. Orosz Gábor Viktor: Ápolásetika. Teológiai és bioetikai szempontok az ápolás- és gondozásetikában. Evangélikus Hittudományi Egyetem, Budapest, 2019.

Potter, Patricia – Perry, Anne Griffin: Az ápolás elméleti és gyakorlati alapjai. Medicina Könyvkiadó Zrt, Budapest, 2013.

Rogers, Carl: Valakivé válni. Egy személyiség születése. Edge Kiadó, Budapest, 2003.

Satir, Virginia: A család együttélésének művészete. BFI Kiadó, Budapest, 1993.

Seifert, Lucy: Az asszertivitás, avagy az önérvényesítés fejlesztése. Human Telex Kft. Budapest, 1994.

Sipos Ilona Magdolna Ápolási szükségletek és a betegmegfigyelés szempontjai. Az ápolás etikai szabályai, a betegek jogai. NSZFI, Budapest, 2008.

Szakács Ferenc: Személyiség lélektani szöveggyűjtemény IV/3. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994.

Dr. Tringer László: A pszichiátria tankönyve. Semmelweis Kiadó, Budapest, 2010.